

Problematická edice

Jakobson, R.: Formalistická škola a dnešní literární věda ruská. Brno 1935. Ed. Tomáš Glanc, Academia, Praha 2005, 322 s.

Zvýšený zájem o Jakobsonovo vědecké dílo a jeho fascinující biografii se po roce 1989 odrazil v řadě původních sborníků, antologií a edic, z nichž je možné vybrat a uvést např. výbor *Poetická funkce* (1995), brněnský mezinárodní projekt *Roman Jakobson. Litteraria Humanitas IV* (1996, sborník příspěvků ze stejnojmenné konference z roku 1993) či pramenné soubory *Roman Jakobson – z korespondence* (1997) a *Quadriolog. Bohuslav Havránek, Zdeňka Havránková, Roman Jakobson, Svatava Pírková-Jakobsonová. Vzájemná korespondence 1930-1978* (2001). Rusista a literární publicista Tomáš Glanc nyní připravil k vydání text Jakobsonových přednášek *Formalismus a dnešní literární věda ruská* (s.11-116), které badatel proslavil roku 1935 na Masarykově univerzitě. Editor nejdříve pracoval pouze s přepisem, později mohl tento strojepisný opis konfrontovat s česky psaným rukopisem, který byl součástí soukromého archivu amerického badatele Stephena Rudyho, redigujícího Jakobsonovy *Selected Writings*. Glanc rovněž Jakobsonovy přednášky doprovodil poznámkovým aparátem, vstupním komentářem *Jakobsonův formalismus 1935* (s. 117-138) a k tomu připojil oddíl *Dokumenty* (s. 139-267) a *Životopisné body* (s. 268-295). Dokumenty přinášejí materiály vztahující se k Jakobsonově problematické habitace a také mapují komplikovaný ohlas jeho díla v Československu 50. a 60. let (je zde přetištěn i původní přepis rozhovoru s Jakobsonem pod názvem *Snažím se zapomenout* z 13. 8. 1968). Tematický blok *Životopisné body* představuje chronologické kalendárium Jakobsonova života sestavené na základě studia amerických archivních materiálů zejména pro období po roce 1941.

Vrátíme-li se k Jakobsonovým přednáškám o formalismu, lze souhlasit s editorem, že poskytují rozmanité možnosti interpretace: jednak je můžeme nazírat jako věrohodný faktoGRAFICKÝ podklad pro pramenné studium ruského formalismu a ruské kultury 30. let, jednak jako propedeutiku zasvěčující do sémantiky a terminologického aparátu formalisticko-strukturálního uvažování. Literárněhistorický výklad by spočíval v intertextuálním osvětlení dobových kontextů; v možném čtení Jakobsonova textu jako specifické ilustrace dějin ruské literatury a versologického myšlení. Glanc má pravdu v tom, jestliže při výkladu přednášek mluví o „*diverzitě heterogenních přístupů*“ (s. 120) a za nejadekvátnější způsob recepce označuje archeologii humanitních věd s důrazem na marginální skryté či „smíšené“ jevy v textové struktuře. Domnívám se, že nejpravděpodobnější sdělení, které lze v současnosti z Jakobsonova disparátního textu abstrahovat, spočívá v jeho apologetickém zdůvodnění autochtonnosti ruské kultury, jejího odvěkého zájmu o otázky umělecké formy. Svým způsobem jde o retro-dokument zaujatého svědka, který stál v centru dění a který se nezbavil svého radikalismu, své ideologické rétoriky, v jejímž pozadí stojí teorie euroasijsství jako geopolitické doktríny nadřazující ruskou kulturu nad západní myšlenkovou tradici. Jakobson celkově charakterizuje vývojovou linii ruského formalismu jako kontinuální a permanentní směřování k problematice literárního jazyka, a to od byzantského středověku až po přelom 19. a 20. století, kdy se objevily texty A. Bělého, A. N. Veselovského a zejména A. Potebni, kterého Jakobson na rozdíl od V. Šklovského vysoce vyzdvihuje. V badatelově koncepci proto ruský formalismus není opožděnou

reakcí na západní myšlenkové podněty, nýbrž autochtonním a logickým vyústěním domácího diskursu.

Přednášky explicitně odrážejí Jakobsonův rozchod se starším pojetím formalismu, na rozdíl od editora („*V době, kdy přednášky byly proslouveny, žádný ustanovený výklad neexistoval*“, s. 125) tvrdím, že v roce 1935 už fungovala jistá sebereflexe bývalých formalistů i kritická distance zvenčí: v českém kontextu je průkazným svědectvím o jistém vyrovnání s impulsy ruského formalismu diskuse o českém překladu *Teorie prózy* V. Šklovského (1933) a je tu možné připomínat studie B. Mathesia, J. Mukařovského, R. Wellka a dalších. Roku 1935 se mezi českými strukturalisty formalismus chápe jako historický fakt, jako metodologicky významný a dobově nutný pokus o atomizaci literární teorie. Navíc přeměna *Pražského lingvistického kroužku* v roce 1930 z volného diskusního sdružení na pevný organizační celek – rok po kolektivním vystoupení na pražském sjezdu slavistů – scelila strukturální platformu, jak vyplynulo ze stanov PLK a zásadně antcipovala teoretické vyrovnávání s formalismem. Stačí nahlédnout do bibliografie členů PLK počátkem 30. let, kde je zřejmý přechod od deskriptivní, formalistické terminologie k historické poetice a snaha o konstituování nového pojmoslovného aparátu, který by intenzivněji reflektoval historickou dimenzi literárního vývoje a metodologii literárního dějepisů. Odráží se to např. v poslední kapitole (VIII) přednášek, kde Jakobson vymezuje dominantu jako obligatorní složku uměleckého díla, která zajišťuje jeho celistvost a je spojena s proměnlivou existencí funkce a hodnoty, ale i vztahena na vyšší jednotky literárního procesu: na dobový kánon a literární směr. Šklovského tezi o literárním vývoji jako zautomatizovaném střídání elementů Jakobson nahradil pojmáním literárního vývoje ve smyslu permanentního přeskupování a přesouvání dominant v rámci nejrůznějších systémů.

Pokud bychom se chtěli úmyslně dopustit myšlenkové simplifikace a omezit rozmanitost přístupů k Jakobsonovu textu, mohli bychom mu přiznat funkci jistého korektivu a apologie ruského formalismu v době, kdy v polovině 30. let strukturální estetika stoupá k vrcholu a má potřebu „odřezávat se“ od svých kořenů. Přednášky o formalismu psané přímým účastníkem si proto kladou za cíl do jisté míry zmírnit všeobecnou kritiku, vymezit kontinuitu mezi oběma doktrinami z hlediska metodologické transformace, kterou, jak Jakobson upřímně součí, lze objektivně specifikovat. Odtud lze vysvětlit u Jakobsona nezvyklou historicitu, faktografičnost (jde o přednášky), explikativnost, nepřesná zjednodušení a také určitou biografičnost. Jakobson si byl jistě vědom, že se jedná o text prošlematický už vzhledem k tomu, že jej nepublikoval ani později třeba v přepracované podobě.

Glancův komentář neustále upozorňuje na ideologizující podtext Jakobsonových explikací, na latentně přítomnou opozici „my“ a „oni“, zároveň na nutnost vnímat i skrytou, suplementární rovinu textu. Nejde však o postřehy neznámé, v jakobsonovské literatuře jsou běžně uváděny, konstatuje to např. přední polský literární teoretik E. Czuplejewicz, Z. Mathauser, I. Pospíšil, P. Kuldánová, slovenský semiotik T. Žilka a další domácí a zahraniční badatelé, kteří se Jakobsonem zabývali, mj. to explicitně vyslovuje i R. Wellk v dnes již klasické práci o Pražském lingvistickém kroužku *The Literary and Aesthetics of the Prague School* (Ann Arbor 1969). Jako jeden z prvních to naznačuje N. S. Trubeckoj, který už v polovině 20. let o Jakobsonových versologických pracích napsal, že k nejcenějším postřehům patří např. četné explikace pod čarou a četné digrese od hlavního téma-

tu. Ke stylu editorovy práce patří, že základní studie domácích a zahraničních badatelů nejsou citovány a ani se neobjevují v soupisu odborné literatury. Autor těchto řádků sám několikrát psal o konstrukci Jakobsonovy poetiky jako sváru „chaosu“ a „násilí“, naposledy jsem této otázce věnoval stejnojmennou kapitolu v teoreticky koncipované monografii *Literární věda a slavistika* (2002), která vyšla ve stejném nakladatelství Academia jako text Jakobsonových přednášek.

Jestliže jsme konstatovali, že v Glancově přístupu se projevuje ignorance odborné literatury explicitně se vztahující k dané problematice, dalším příkladem může být i způsob, jakým je komentována Jakobsonova habilitace na Masarykově univerzitě v Brně 1933 a následně celé jeho působení v meziválečném Československu. Jen málokdy se toto období líčí jako „mezinárodní idyla“, naopak většina autorů v odborné literatuře připomíná problémy ruské emigrace včetně R. Jakobsona, který marně toužil po pražské univerzitní kariéře, až posléze díky pomoci přátel z PLK zakotvil v Brně. Jakobsonovu brněnskou pozůstalost jako první zpracovala a publikovala ostravská badatelka Pavlína Kuldanová, kterou také neuvádí. Ačkoli Glanc bibliograficky zachycuje můj příspěvek ve Slavii¹, habilitační posudek a komentoval Jakobsonovo složité řízení, neuvádí další texty, které k této otázce i dalším souvislostem Jakobsonovy metodologie v meziválečném Československu byly doma i v zahraničí publikovány. Glanc nezachytil ani zásadní příspěvek brněnského slavisty, rusisty a literárního teoretika Iva Pospíšila², který habilitační řízení originálně interpretuje a paradoxně otáčí dosavadní úhel pohledu. Pospíšil ukazuje, že formalismus, český formismus a německé kořeny strukturalismu se na domácí půdě setkávaly s českou pozitivistickou a duchovnědnou tradicí a často expanzivně vstupovaly do prostředí, kde po generace probíhaly česko-německé kulturní a jazykové boje. U Jakobsona na přelomu 20. a 30. let je evidentní postoj příslušníka velkého národa s kontinuální jazykovou linií, u něhož se projevuje malá schopnost empatie pro středoevropská specifika, tj. že tento hodnotově, teritoriální a národnostně rozvrstvený areál vždy vystupoval jako ideologická a metodologická křižovatka. Jakobson do českých stojatých vod vnesl dynamiku, diskusi, změnu a novou metodologii, ale zároveň třeba kriticky a objektivně zmínit – potvrzují to zpětně mnozí členové PLK včetně R. Wellka – že se v strukturalistickém prostředí projevovalo doktrinářství, odsuzování, netolerance k alternativním odlišným přístupům (viz vyloučení J. V. Sedláka formou jeho „dobrovolného“ vystoupení z PLK, způsob vedení diskuse s A. Grundem o erbenovskou monografií, rozchod s M. Weingartem apod.).

Glanc měl možnost Pospíšilův příspěvek jednoduše zmínit, citovat, třeba i nesouhlasným způsobem na tento text reagovat, přesto však nic takového neučinil. Nabízí se prostě vysvětlení, že tuto studii, jakož i další zahraniční a domácí odbornou literaturu vědomě ignoruje(?), anebo ji nejspíše nezná(!). Problém je i v tom, že editor veškerou dokumentaci k habilitačnímu řízení čerpal z archivních poznámek Felicitas Wünschové (zřejmě opisy),

¹ Několik poznámek k Jakobsonově habilitaci na Masarykově univerzitě v letech 1932-1933, *Slavia* 61, 1992, č. 1, s. 73-81.

² Razance a citlivost k fenoménu střední Evropy v meziválečném období (Tři vybraná vota separata k brněnské habilitaci Romana Jakobsona), in: *Slovensko-české vztahy a súvislosti*, Bratislava 2000, s. 49-60. V českém kontextu přetištěno v monografii I. Pospíšila: *Až se vyčásí... Úvahy – glosy – kritiky – eseje*, Brno 2002, s. 102-108.

ale asi se neseznámil s úředními personáliemi R. Jakobsona v Archivu Masarykovy univerzity v Brně, kde jsou posudky, žádosti, vota separata kompletní. O této pozůstalosti věděla celá plejáda skvělých literárních vědců: Dušan Jeřábek, který ji v 60. letech systemizoval (tuto informaci mi D. Jeřábek přímo sdělil počátkem 90. let), Slavomír Wollmann, D. Kšicová, I. Osolobě ad. Na počátku a v průběhu 90. let pozůstalost odborně zhodnotili P. Kuldanová, A. Mikulášek, M. Zelenka, I. Pospíšil ad. O tom však nenalezneme ani zmínku pod čarou či neutrální odkaz v odborné literatuře. Studium původního pramenného materiálu a úřední agendy spjaté s Jakobsonovou osobou by totiž ukázalo na možnosti manuskriptologického různocnění, na vpisky, které dokládají, jak autoři habilitačních posudků i jejich odpůrci spisující vota separata měnili svá rozhodnutí podle toho, jak se příznivci (přátelé, kolegové z PLK) i odpůrci Jakobsona (většinou neslovanští filologové) dostávali do oficiálních pozic (např. do funkce děkana) a jak podle toho účelově modifikovali svou argumentaci. Tento listinný konvolut doslova umožňuje sémantické rozkrývání smyslu, interdisciplinární interpretaci komunikačních modelů včetně jejich ideologické rétoriky dobového vědeckého kontextu v meziválečném období. V originálních strojopisech nalezneme překlapy s chybami, korekcemi, vsuvkami profesorů, kteří později – v závislosti na měnících se okolnostech – kritické partie např. vyškrtli, třeba i tam, kde původně se dovolávají nesouhlasu Trubeckého negativně komentujícího Jakobsonův životní styl a netolerantní způsob vědecké diskuse.

Obávám se, že Glanc nepostihl skutečnou složitost Jakobsonova několikaletého habilitačního řízení, k němuž se vyjadřovala řada badatelských kolegů, kteří prodělali pozoruhodné peripetie a kteří často měnil svá rozhodnutí (např. F. Trávníček). Třeba i upozornit, že v Glancově komentáři i v poznámkovém aparátu se objevují drobné nepřesnosti či neúplné citace a bibliografické záznamy. Např. Červenkův výbor z R. Jakobsona *Poetická funkce* nevyšel v roce 1995 v Praze, ale v Jinočanech (s. 301). René Wellek odešel do USA až v roce 1939, nikoli roku 1938 (s. 266). U F. Wollmana při citaci jeho studie, která paralelně vyšla i knižně jako samostatný otisk, se uvede jen Slavia IX, 1930, ačkoliv by bylo snadné uvést podrobnější citaci. Takto bychom mohli pokračovat... Glanc rovněž velmi vágně stanovuje vydavatelské poznámky, zřejmě i proto lze nalézt nepřesnosti a nedjednotu v transkripčních zásadách.

Závěrem můžeme zdůraznit, že nepochybně by šlo o edici záslužnou, která i přes zásadní otazníky dokumentuje klíčové období z dějin české slavistiky. Jakobson se obecně stal fascinujícím symbolem moderního racionalismu, v českém kontextu však i předmětem jisté mýtizace a falešných legend. K jejich odstranění by materiálové práce tohoto typu měly přispět. Lze jen litovat, že editor textologicky a interpretačně nevyužil všechny možnosti a zůstal někde na půli cesty.

Miloš Zelenka

Vreckový sprievodca (nielen) poetikou literatúry

Literárna veda sa v minulosti uberala rôznymi smermi. Relatívne ustálená podoba poetiky existujúcej v jej rámci pritom už „nestačí s dychom“ na súčasné trendy, ktoré podliehajú dynamickému vývoju. Aj z toho pramenila potreba aktualizovať jej zaužívané pojmy a priblížiť ich čitateľovi v takej podobe, aká im v dnešnej dobe zodpovedá. Výsled-